

**ДО ПИТАННЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ЗАПОРОЗЬКОГО
КОЗАЦТВА У ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.
(ІСТОРІОГРАФІЧНА СПАДЩИНА А.СКАЛЬКОВСЬКОГО)**

У статті на тлі загальних історіографічних тенденцій розкривається роль історика А.О.Скальковського (1808-1898) у висвітленні історії запорозького козацтва і закріпленні за південноукраїнським (одеським) вченим осередком першості у ХІХ ст. у спеціальному науковому вивченні цього історичного феномену.

У першій половині ХІХ ст. важливою складовою культурного простору Російської імперії й України, зокрема, стає романтизм. У зв'язку з цим утверджується ідея історизму, індивідуальності шляхів історичного розвитку різних країн та окремих регіонів, різних епох²³⁶. Зростає інтерес до окремих історичних феноменів, які здатні характеризувати дух народу або особливість певної історичної доби. Усталяється ідея тісного взаємозв'язку між історичним знанням та літературою, і у зв'язку з цим до регіонів, побут та історія яких здатні привернути увагу письменників і сприяти подальшому розвитку літератури, відносять у тогочасній періодичці так звану Малоросію та степові регіони, порівнюючи потенціал їх специфічності у зазначених аспектах з Шотландією та Північною Америкою²³⁷. Як уособлення цієї специфічності постає феномен запорозького козацтва.

Поряд зі зростанням уваги літераторів до історії України і, зокрема, козацтва, набуває виразних рис усвідомлення з боку тогочасних істориків необхідності створення спеціальної наукової історії запорожців, тим більше що в першій половині ХІХ ст. з'являється низка спеціальних праць з історії та статистики різних військово-козацьких формувань: Чорноморського, Донського, Уральського козацьких військ²³⁸. Так, у монографії А. Федотова “О главнейших трудах по части критической русской истории...” (Москва, 1839) зазначалося, що дослідження історії запорозького козацтва (що характеризується як феномен “русской истории”) перебувають на початковому етапі, а першим і єдиним на кінець 30-х рр. ХІХ ст. спеціальним істориком козацької громади був визнаний Г. Ф. Міллер²³⁹.

Звичайно, що представники української інтелектуальної еліти тієї доби не залишилися осторонь проблеми спеціального дослідження історії запорозького козацтва. У процесі її реконструкції були представлені кілька українських регіонів. Однак деякі твори не побачили світ внаслідок цензурних перепон – наприклад,

²³⁶ Рейзов Б.Г. Французская романтическая историография (1815-1830). – Л., 1956. – 419, 434.

²³⁷ Нахлік С.К. Українська романтична проза 20-60-х рр. ХІХ ст. – К., 1988. – С.25-26; В.Т. The Прагі, последний роман Купера // Московский вестник.-1827. – Ч. 6. – С. 336, 343.

²³⁸ Броневский В. История Донского войска: В 3 ч.-С.Пб., 1834; Замечания генерал-майора Дебу о состоянии Черномории и черноморских казаков // Отечественные записки. – 1823. – № 39. – С. 195-223, 315-342; Левшин А. Историческое и статистическое обозрение уральских казаков. – С.Пб., 1823. – 84 с.

²³⁹ Федотов А. О главнейших трудах по части критической русской истории. – М., 1839. – С. 22, 26.

праця представника Полтавщини О. Мартоса “История Украины и казаков” (1822), де охоплювалися події до початку XVIII ст.²⁴⁰.

Різниця у методології історичного дослідження та в умовах його проведення призвела до того, що на першому місці щодо створення і публікації наукової для свого часу історії запорозького козацтва опинився південноукраїнський регіон і, зокрема, Одеса, а не Слободжанщина і Харків, де вже був заснований університет, в якому зосереджувався значний науковий потенціал. При укладанні “Запорожской старини” використовувались підходи, властиві, так би мовити, “фольклорному романтизму” (вживаємо подібний термін у зв’язку з тим, що є свідчення щодо визнання в той час спроможності виразити “дух” народу не лише за фольклорними, а й за документальними пам’ятками²⁴¹), а серед писемних джерел увага була зосереджена на українських літописах. Документальні джерела залишалися поза увагою²⁴², а реконструкція історії козацтва виглядала як компіляція з уривків літописів, політичного трактуату, переказів та історичних пісень і дум. Надання переваги цим видам джерел не дозволила науковцям Харківського університету вчасно відгукнутися на ті глибокі зміни, що відбулися в теорії і структурі історичних джерел, особливо після публікації “Полного собрания законов Российской империи”²⁴³. Ймовірно, що відхід І. Срезневського від цієї проблематики у 1839 – на початку 40-х рр. був певним чином пов’язаний з новим рівнем її розробки у Новоросійському краї силами окремими істориками, які виступали прибічниками комплексного характеру джерел з наданням переваги офіційним документам²⁴⁴, та з виникненням Одеського товариства історії та старожитностей, що обрало козацтво однією з головних тем дослідження.

У той час, коли в Москві вийшла праця А. Федотова, в Одесі відомий вже як історик Новоросійського краю А. Скальковський 8 травня 1839 р. (ст. ст.) коротко занотував у своєму щоденнику: “Почав займатися “Історією козацтва”, про яку маю намір дещо написати”. Порівнюючи ці дані з іншими джерелами з’ясувалось, що історик збирався створити цілісну історію запорозького козацтва, в якій найбільший розділ був би присвячений історії останньої, Нової Січі²⁴⁵. Свій задум А. Скальковський почав втілювати у вигляді публікації “Очерков Запорожья” вже в 1840 р., а перші два видання монографічного дослідження “История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского” побачили світ у 1841 р. (фактично у 1842 р.) та у новій редакції у 1846 р.²⁴⁶ Ця видатна подія в історіографії запорозького козацтва має в Південній Україні і, зокрема, в Одесі, свою передісторію.

²⁴⁰ Марголис Ю. Д. Исторические взгляды Т.Г.Шевченка.-Л., 1964.-С. 79.

²⁴¹ Хиждеу А. О русском издании истории и памятников славянских законодательств // Одесский вестник. – 1836. – 18 янв.

²⁴² Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – К., 1959. – С. 166.

²⁴³ Библиографическое известие о выходе Полного собрания законов Российской империи с 1649 по 12 дек. 1825 г., в 45 тт. // Одесский вестник. – 1830. – 31 мая.

²⁴⁴ ДАОО. – Ф. 147. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 7 зв.-8.

²⁴⁵ Архів СІБ Філії Інституту російської історії РАН (Архів СІБ ФІРІ РАН). – Ф. 200. – Оп. 1. – Спр. 29, т. 10. – Арк. 71 зв.; Там само. – Оп. 2. – Спр. 186. – Арк. 178 зв. – 179; Скальковський А. А. Очерки Запорожья // ЖМНП. – 1840. – Ч. 26, кн. 4. – С. 28.

²⁴⁶ Скальковський А. А. Очерки Запорожья... – Ч. 25, кн. 3, ч. 26. кн. 4; Його ж. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. Извлечена из собственного запорожского архива. – Одесса, 1841 (далі – ИНС-1); Хмарський В. М. З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон

У місцевому науковому осередку історія козацтва ще в першій чверті XIX ст. включається в межі регіонального історичного процесу²⁴⁷. Це сталося за умов, коли історіографія історії нещодавно приєднаного до імперії регіону – Новоросійського краю – перебувала на початковому етапі свого розвитку і була представлена, здебільшого, франкомовною працею ад'ютанта герцога А.-Е. де Ришельє Г. де Кастельно “*Essai sur l'histoire ancienne et moderne de la nouvelle Russie*” (“*Нариси давньої та нової історії Нової Росії*”, Париж, 1820 р.).

У 1833 р. в Одесі був створений гурток з випускників Московського університету – А. Скальковського, М. Кир'якова, М. Мурзакевича, – які вирішили продовжити розпочату Г. де Кастельно роботу по створенню загальної праці з історії Нової Росії (цей факт повідомляють А. Скальковський та М. Мурзакевич). Цей намір був продиктований однією з основних тенденцій розвитку російської (у державному розумінні) історичної науки, пов'язаною з застосуванням критичного підходу до історичного дослідження, з опорою на джерельну базу комплексного характеру, з недовірою до визнаних авторитетів та існуючих історичних розробок. У відповідному проєкті серед джерел майбутньої роботи називалися всі праці, де мова йде про Нову Росію, твори давніх авторів, а також місцеві перекази, пісні козацтва та офіційні документи²⁴⁸. Звертає на себе увагу і прийнята гуртківцями періодизація історії регіону, за якою давня історія обіймала час від Геродота до козацтва або до XVI ст., а сучасна або новітня (нова) історія – період від козацтва до 30-х рр. XIX ст., який мав досліджувати А. Скальковський. Так молоді люди визнали історичну періодизацію, властиву саме досліджуваному регіону, що відрізнялася від існуючих загальних, державницьких за своїм характером, періодизацій історії Росії (необхідно, однак, зазначити, що А. Скальковський згодом у своїй загальній історії Новоросійського краю²⁴⁹, що стала своєрідним результатом реалізації планів згаданого гуртка, з різних причин відходить від цієї періодизації), а запорозьке козацтво, як це простежується і в місцевій франкомовній історіографії, визнали невід'ємною частиною регіонального історичного процесу. Такий підхід, на нашу думку, був визначений не тільки історіографічною традицією, але й актуальністю козацької тематики у Новоросійському краї у кінці 20-х – на початку 30-х років. Тоді після чергової російсько-турецької війни в імперії реанімується захисна роль козацтва і на території краю формуються козацькі війська, до складу яких входять і колишні запорожці. Це потребувало і відповідного відродження історичної пам'яті, гідної інтеграції колишніх запорожців та їх нащадків у структуру регіонального суспільства, що усвідомлювалося А. Скальковським²⁵⁰.

Скальковський. – О., 1998. – С. 80; Скальковський А. А. История Новой Сечи или последнего Копна Запорожского. На основании подлинных документов Запорожского Сечевого архива. Ч. 1-3. – Одесса, 1846 (далі – ИИНС-2).

²⁴⁷ Castelnau G. de. *Essai sur l'histoire ancienne et moderne de la nouvelle Russie*. – Paris, 1820. – Т. 2. – Р. 233 etc.

²⁴⁸ Скальковський А. А. Участие Одессы в подвигах на поприще наук, отечественной истории и словесности // *Сын отечества*. – 1842. – Ч. 3, № 5. – С. 41-42 (Отд. 5, Науки и искусства).

²⁴⁹ Скальковський А. А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. Ч. 1-2. – Одесса, 1836 (далі – ХОИНК).

²⁵⁰ Архів СІБ ФІРІ РАН. – Ф. 200. – Оп. 2. – Спр. 187. – Арк. 39.

Шлях А. Скальковського до створення спеціальної праці з історії запорозького козацтва бере свій початок, очевидно, ще з його першого знайомства з цією історією у дитинстві. Так, у вступі до своєї історичної повісті “Мамай” історик запитує: “Де ти, сивоволосий Фока Череватий, гуменний села мого дідизного Романовки – над Тикічем, хто так вміло міг зберігати у своїй пам’яті всі історії лицарства запорозького, і так охоче передавав їх мені? Ти був першим вчителем моїм у справі Запорозького літописання!”²⁵¹.

Продовжуючи тенденцію, визначену одеським дослідницьким гуртком, А. Скальковський робить перші спеціальні розвідки з історії козацтва під час археографічної експедиції 1835 р., присвяченої пошуку матеріалів та джерел з історії Новоросійського краю. Можливо, що саме тоді він склав недатовану рукописну збірку “Песни запорожских бардов” (зібрані у Бобринецькому повіті)²⁵². Хоча дослідник вказав на свій намір зайнятися історією козацтва ще у травні 1839 р., вирішальну роль в обранні козацької проблематики для ґрунтовного спеціального дослідження відіграла знахідка під час чергової археографічної експедиції запорозького архіву періоду Нової Січі. Всі інші джерела, наприклад, спогади колишнього запорожця М. Коржа, поступилися своїм значенням документам цього архіву, хоча і використовуються дослідником у подальшій роботі. Історик почав знайомитися з запорозьким архівом 7 червня 1839 р., а вже 15 червня склав чернетку вступу та план майбутнього твору. Між іншим, чернетці він довірив свою радикальну на той час думку щодо долі козацтва у Російській імперії: історик зазначив, що запорозька громада “довго боролася з імператорською владою, поки нарешті була змушена підкоритися силі”²⁵³. Знахідка архіву призвела до зміни ставлення А. Скальковського до козацтва, яке спочатку було доволі негативним – знайдені документи дозволили відійти від оцінок козацтва, висловлених в маніфесті 1775 р., не зраджуючи при цьому принципу опори передусім на документальні джерела²⁵⁴.

Після виходу двох видань монографії “История Новой Сечи...”, про що згадувалося вище, А. Скальковський довгий час з різних причин не займається спеціальним дослідженням історії козацтва. Однак він не залишає зовсім козацької тематики. Приділяючи особливу увагу етнографічному аспекту, він присвячує їй багато місця в своїх історико-художніх творах, а також в історичних екскурсах статистичних праць. Згодом дослідник повертається до занять історією козацтва, що було пов’язано з відновленням діяльності щодо створення в Одесі історичного архіву та запрошення до співробітництва з журналом “Киевская старина”. У 1885-1886 рр. вийшло з частковою редакцією третє видання “Истории Новой Сечи...”. Історіографічну працю в галузі історії козацтва історик поступово припиняє тільки вже в 90-х рр., у дуже похилому віці, доповнюючи окремими невеликими статтями та документами свою монографію²⁵⁵.

²⁵¹ Скальковский А. А. Порубежники. Канва для романов. – Одесса, 1850. – Вып. 3. – С. 3.

²⁵² ВР ІРАІ РАН. – Ф. 281. – Спр. 7959. – Арк. 4-5 зв.; Архів СІБ. ФІРІ РАН. – Ф. 200. – Оп. 1. – Спр. 188 – порівняйте: Хмарський В. М. З історії розвитку археографії... – С. 178-179.

²⁵³ Архів СІБ. ФІРІ РАН. – Ф. 200. – Оп. 2. – Спр. 186. – Арк. 178-179.

²⁵⁴ ХОИНК. – Ч. 1. – С. 6.

²⁵⁵ Скальковский А. А. Порубежники. Канва для романов. – Одесса, 1849. – Вып. 1. – С. 81-82, 119, 132 etc.; Його ж. Ростов-на-Дону и торговля Азовского бассейна. – Б.м., 1865-1866;

Історик розглядав історію запорозького козацтва і як складову частину історії Південної України (Новоросійського краю), визнаючи козаків корінними мешканцями регіону на час його приєднання до Російської імперії, і як визначне явище в історії східнослов'янського (т. зв. руського) козацтва та прототип різних козацьких військ, і більш широко як феномен слов'янського прикордонного війська²⁵⁶. У творах А. Скальковського зустрічається характеристика Січі як козацької республіки, однак він ніколи не називав Запорозжя самостійною політичною общиною²⁵⁷.

За допомогою документів знайденого запорозького архіву історик намагається довести положення щодо подібності запорозького козацтва до західноєвропейських чернечо-лицарських орденів. Він називає Запорозжя Січ південноруським (українським) і, водночас, слов'янським лицарським орденом, який закономірно з'явився на зміну західноєвропейським, і вказує на його оборонну функцію для слов'янських і європейських країн²⁵⁸. Таке ототожнення цілком відповідало уявленням щодо козацтва як лицарства або й прямим порівнянням його з "орденами" в історіографії, літературі та фольклорі²⁵⁹. Однак А. Скальковський побачив підґрунтя для подібних порівнянь у документах, якими він користувався. Це надавало наукового характеру його висновкам, хоча, незважаючи на це, вони фактично не визнавалися більшістю його сучасників. В архіві Нової Січі були документи, що підтверджували, з точки зору історика, існування в козацькій громаді всіх основних орденських рис, на які він вказує в різних за часом роботах: належність до християнської – православної – релігії та поклоніння Пресвятій Богородиці, боротьба проти турок і татар (так зване покликання), обітниця безшлюбності, узи товариства, обітниця послушенства, що означала підпорядкованість запорозьких громади та церкви тільки кошовому отаманові, наявність у структурі громади "стариків" та "молодиків", існування спеціального іспиту, що передував вступу до громади, відмова (це твердження у історика не мало категоричного характеру) нежонатих козаків – членів ордену від занять землеробством (яким займалися переважно сімейні козаки)²⁶⁰ та інші.

А. Скальковський певним чином визнавав недосконалість своєї гіпотези, коли посилався на необхідність дослідити додатково особливості угорсько-сербського

Хмарський В. М. А. О. Скальковський і журнал "Киевская старина" // Історико-літературний журнал. – Одеса, 1995. – № 1; Скальковский А. А. Астроном Эйлер в Сечи Запорожской в 1770 г. // Киевская старина. – 1891. – Т. 35, № 10. – С. 117 та ін.

²⁵⁶ Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края. – Одеса, 1850. – Ч. 1. – С. 210 (далі – ОСОНК-1); ИНС-1. – С. 7; Скальковский А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994. – С. 30-31 (далі – ИНС); Скальковский А. А. Очерки Запорожья... – С. 197, 199.

²⁵⁷ ИНС. – С. 66; ОСОНК-1. – С. 24.

²⁵⁸ ИНС-1. – С. 7; ИНС. – С. 30-32, 78; ХОИНК. – Ч. 1. – С. 12.

²⁵⁹ Броневский В. История Донского войска. – Ч. 3. – С. 92, 123; История о казаках запорожских, как оные издревле зачались, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся, сочиненная от инженерной команды. – Одеса, 1852. – С. 16; Гоголь Н. Отрывок из истории Малороссии // Журн. м-ва нар. просвещения. – 1834. – Ч. 2. – С. 12-13 та ін.

²⁶⁰ Скальковский А. А. Очерки Запорожья... – Ч. 25, кн. 3. – С. 206, 217-218, 222-223; ИНС-1. – С. 41-43, 45, 47, 71; ИНС. – С. 79, 115, 80-82, 109-110, 68, 85-87, 192; Архів СІБ. ФІРІ РАН. – Ф. 200. – Оп. 2. – Спр. 186. – Арк. 46; Архів СІБ. ФІРІ РАН. – Ф. 200. – Оп. 2. – Спр. 187. – Арк. 97 зв. – 98.

озброєного кордону. Однак розроблена істориком концепція дозволила йому певним чином пояснити причини ліквідації у 1775 р. запорозької общини, яка віддано служила російському уряду ще під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр.²⁶¹ Він висловлює думку про закономірне для орденів явище – їх поступове “старіння”. У випадку з запорозькою громадою причинами цього процесу виступили невідповідність орденського покликання й історичних реалій в останній чверті XVIII ст., внутрішній розклад ордену, прояви якого полягали у порушенні важливих об’єктів.²⁶²

Ще однією з головних причин знищення Запорозької Січі було, на думку історика, “змішання понять володіння та самодержавства” щодо території, яку займало козацтво²⁶³. Запорозьке козацтво, землі якого займали величезну частину тодішньої Нової Росії, становили серйозну перепону на шляху “закономірного” просування імперії на південь²⁶⁴. А. Скальковський ретельно розглядає підстави володіння запорозькими своїми вольностями, звертає увагу переважно на правовий бік питання, будучи переконаним, що володіння має опиратися на силу трактатів²⁶⁵. Аналіз істориком позиції Запорозької Січі дозволив йому поступово, водночас з еволюцією ставлення до запорозького козацтва, перейти від прямого заперечення домагань запорозьців до розуміння їх позицій²⁶⁶. Близький у своїх поглядах до прибічників так званої “баторіанської легенди”, А. О. Скальковський вважав, що права запорозьких козаків на територію Новоросійського краю без ногайської частини і Криму засновані на грамоті польського короля Стефана Баторія від 20 серпня 1576 р., вміщеній в універсал Богдана Хмельницького від 15 січня 1655 р. Цей документ, що був надрукований у 1835 р. одночасно у кількох центральних виданнях імперії, дослідник (і не тільки він в Одесі) називає інвеститурою козаків у володіння їхніми землями. Але, попри надання запорозьким територіальним вимогам законного підґрунтя, історик підводить до думки, що грамота Стефана Баторія була внутрішньодержавним актом і не мала значення міжнародного трактату. З іншого боку, і Богдан Хмельницький на 1655 р. не мав права підтверджувати цей документ без згоди на те царя²⁶⁷. Інший момент, на який могли опиратися козаки при доведенні своєї позиції в територіальному питанні – це право *primi occupantis*, тому що вони першими зайняли ці землі після чергового спустошення²⁶⁸. Однак історик був тієї думки, що названі аргументи козацької сторони у XVIII ст. вже не відповідали реаліям існування запорозької громади під зверхністю Росії, тому що в цей час тільки ця держава мала право

²⁶¹ Скальковський А. А. “Дунайці”: Эпизод из турецкой кампании 1769-1774 гг. // Временник Московского общества истории и древностей. – 1854. – Кн. 19. – С. 9-10.

²⁶² ИНС-1. – С. 328-329, 291-292; ИНС. – С. 553-554, 81, 529.

²⁶³ ИНС-1. – С. 328.

²⁶⁴ ХОИНК. – Ч. 1. – С. 7.

²⁶⁵ Скальковський А. А. Соляная промышленность в Новороссийском крае (1715-1847) // Журн. м-ва внутр. дел. – 1849. – Ч. 25. – С. 64.

²⁶⁶ ХОИНК. – Ч. 1. – С. 7, 13; ОСОНК-1. – С. 25-26.

²⁶⁷ Стороженко А. В. Стефан Баторий и днепровские казаки. – К., 1904. – С. 141; ИНС-1. – С. 10-13; ОСОНК-1. – С. 11-12; История о казаках... – С. 4, прим. Згаданий універсал, очевидно, є фальсифікатом – про це зазначали й окремі дослідники, і він не увійшов до новітнього видання: Універсали Богдана Хмельницького, 1648-1657 / Упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич. – К., 1998.

²⁶⁸ ИНС. – С. 282, 36; ОСОНК-1. – С. 31.

володіти “степом” чи Північним Причорномор’ям за правом завоювання в результаті російсько-турецьких воєн, закріплене в міжнародних угодах²⁶⁹. Незважаючи на цей висновок, визнання за запорожцями певних прав на територію Північного Причорномор’я, навіть і обмежених у часі, а також вказівка на те, що українські (малоросійські) та запорозькі козаки відносяться до корінного населення регіону, певним чином сприяла, на наш погляд, формуванню уявлення та, згодом, концепції щодо українських етнічних регіонів.

Деякі моменти в інтерпретації А. Скальковським історії запорозького козацтва мають риси відкритої апології цього історичного феномену (після відкриття запорозького архіву), з чим ми вже зустрічалися при розгляді концепції орденського устрою запорозької громади, у визнанні істориком за запорожцями права на їх територіальні вольності. Захисна тенденція досягає свого апогею при дослідженні ним питання стосовно існування зв’язку між гайдамаччиною та козацтвом. Погляди А. Скальковського на гайдамацький рух поступово зазнали еволюції. Реконструкція географії гайдамацьких нападів закреслювали для дослідника теорії, що пояснювали гайдамаччину на одному з етапів її історії як національно-релігійну боротьбу з поляками. Історик відмовляється від власної подібної позиції і дійшов висновку, що в основі цього явища знаходяться матеріальні інтереси і воно має секуляризований характер, належить власне XVIII ст. і не пов’язане з попереднім козацьким рухом. Тому своїм основним завданням він вважає розмежування поняття козацтва та гайдамаччини, а також, при визнанні участі в ній окремих запорожців, заперечення існування підтримки гайдамак з боку запорозького Коша²⁷⁰.

Звертаючись до історії запорозького козацтва після зруйнування Січі, А. Скальковський вписує нову, з точки зору обсягу та інтерпретації, сторінку в історіографію предмета. Він звертає основну увагу на створення у цей період різних військово-козацьких формувань, до яких увійшли колишні запорожці. Серед цих формувань – Бузьке, Катеринославське, Чорноморське, Усть-Дунайське, Дунайське, Азовське козацькі війська, а також Задунайська Січ в межах Туреччини. З огляду на те, що основне завдання історика полягало у з’ясуванні подальшої долі колишнього запорозького козацтва, деякі інтерпретації страждають на однобічність і певну тенденційність. Але за обсягом висвітлення проблеми і завдяки фактичному матеріалу внесок А. Скальковського у дослідження цього предмета є вагомим з огляду на ступінь розвитку історіографії питання в XIX ст.²⁷¹

Таким чином, А. Скальковський, який багато років свого життя присвятив дослідженню історії запорозького козацтва, зробив вагомий внесок як у вивчення цього історичного феномену, так і у визначення структури проблематики історії Південної України. Крім того, одним зі значних наслідків його діяльності стало закріплення за південноукраїнським науковим осередком першості у науковому

²⁶⁹ ИНС-1. – С. 328; ИНС. – С. 282 та ін.

²⁷⁰ ИНС.-С. 413-416, 419-420; Скальковский А.А. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII ст., 1733-1768.-О., 1845.-С. 13-15, 59, 129, 316; Його ж. Несколько документов к истории гайдамаччины // Киевская старина.-1885.-Т. 13, кн. 10.-С. 280.

²⁷¹ Новікова А. В. Історія військово-козацьких формувань у Північному Причорномор’ї (остання чверть XVIII-перша половина XIX ст.) у висвітленні А. О. Скальковського // Південний архів. Історичні науки.-Херсон, 2001.-Вип. 4.-С.52-62.

вивченні історії запорожців, а також пов'язаних з нею історії військово-козацьких формувань в регіоні після 1775 р.

Lyudmyla Novikova

On Zaporozhian Cossack history studies in South Ukraine at the first half of XIXth century (A.O.Skalkovsky's historiography hereditary)

The author of article at the background of general historiography tendencies revealed out the historian A.O.Skalkovsky's (1808-1898) role in the elucidation of Zaporozhian Cossack history and at the determination of South-Ukraine (Odessa) scientific center as the first one within XIX c. in the field of this historical phenomena monograph studying.

УДК 94 (470+571:357.1–058.22)“1863/1864”

Федір Стоянов

СТВОРЕННЯ І СЛУЖБА КОЗАЦЬКИХ ПОЛКІВ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ 1863-1864 рр.

У статті на основі неопублікованих архівних документів розглянуто процес організації і служби іррегулярних козацьких контингентів Лівобережної України в 1863-1864 рр. З'ясовано, що вони створювалися для участі в “заспокоєнні” польського-національно визвольного руху початку 60-х рр. XIX ст., але їх служба проходила в межах Київського воєнного округу і носила охоронно-поліцейський характер.

Процес інтеграції українського козацтва до політичних, соціальних і воєнних структур Російської імперії в кінці XVIII-XIX ст. питання досить актуальне в сучасній історичній науці. Більшість досліджень з цих питань присвячені скасування особливого полково-сотенного устрою після 1764 р., перетворенню традиційної військової організації козацтва на систему регулярних полків, комплектування яких відбувалося на основі рекрутських наборів, трансформаціям соціально-правового становища українського козацтва Лівобережної України протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. Остаточню вирішити “козацьке питання”, зрівнявши козаків з селянами, уряд Російської імперії не наважувався. Козаки Лівобережної України склали окрему групу державних селян – малоросійські козаки і влада періодично визнавала необхідність створення з цих козаків колишньої Гетьманщини за їх власний кошт іррегулярних частин для участі у війнах кінця XVIII – початку XIX ст., а за це погоджувалась продовжити деякі традиційні привілеї та пільги. Прикладами звернення російського уряду до військового потенціалу лівобережного козацтва стало залучення їх до боротьби з Наполеоном 1812-1814 рр., для участі в приборканні Польського повстання 1830-1831 рр., під час Кримської війни в 1855-1856 рр. та для заспокоєння польського національно-визвольного руху 1863-1864 рр. Останній приклад знайшов відображення лише в статтях енциклопедичного характеру та невеликій спеціальній роботі²⁷². Найвні документи Центрального державного історичного архіву України в м. Київ з фонду «Штаби малоросійських козацьких полків 1863-1864 гг.» (ф. 1346)

²⁷²Казачьи войска: Хроника гвардейских частей/ Под ред. В.К.Шенка. – С.Пб., 1912(Репринт. изд., 1992); Переславський О. Остання Збройна Сила Старої України //Табор. – № 27. – Варшава, 1934. – С. 32.